

FRANZ KAFKA ALS PATIENT

Ernst Verbeek, *Loon voor duivelsdienst. Over het verband tussen persoon en werk van Franz Kafka*. Assen. Van Gorcum, 1984, 427 blz., Hfl. 69,50, ISBN 90 232 2071 4.

De psychiater Ernst Verbeek, tot onlangs hoogleraar te Gent, heeft een enorme studie over de Praagse auteur Franz Kafka geschreven, waarbij hij de inhoud van Kafka's proza bekijkt vanuit de strikt persoonlijke innerlijke conflicten. De auteur is immers van oordeel dat de esthetiek al zo vaak is "vastgelopen in een overmatige waardering van kunst geïsoleerd te willen zien", waardoor die esthetiek in een ivoren toren is beland (blz.5). Hij blijft er wel van overtuigd dat Kafka een heel groot kunstenaar is die indrukwekkende romans heeft geschreven, maar iedereen die de teksten uitsluitend als kunstwerken wil lezen, heeft geen oog voor de angstige toedracht van deze teksten. Daarbij, zo schrijft Verbeek, het schaaft grote kunst niet "om van een andere zijde dan het esthetische benaderd te worden, zelfs bij kunst zonder meer gaat het toch om de 'vent' achter de 'vorm', om het uit te drukken in Forumstijl" (blz.38).

Loon voor duivelsdienst bestaat uit vijf grote hoofdstukken. De auteur zet het werk in met een uitvoerige toelichting over zijn methodiek. Hij verdedigt zijn biografische benaderingswijze, waarin hij voor een deel gebruik maakt van de fenomenologische en psychoanalytische hermeneutiek. De lezer weet hier heel vlug dat Kafka tegen de achtergrond van zijn neurotisch narcisisme gelezen wordt. In het tweede hoofdstuk maakt Verbeek de anamnese op: hij verzamelt stukken voor zijn dossier, vandaar de levensgeschiedenis, de aandacht voor de familie, het ouderlijke gezin, de vrienden en het beroep. Daarop volgt een hoofdstuk van meer dan honderd bladzijden over de persoonlijkheid van Kafka. Hier krijgt de lezer een 'grote brok' psychiatrie, die hier en daar, en naar het einde van het hoofdstuk meer, op Kafka zelf wordt toegepast. Na een lijst van neurotische factoren, die de auteur toelicht, staat er: "Als men bij Kafka nagaat in hoeverre het lijstje met aanwijzingen op hem van toepassing is, kan men vaststellen dat werkelijk alle genoemde factoren bij hem als aanwijzing voor een neurotische ontwikkelingsstoornis aanwezig zijn: De ene wat meer uitgesproken dan de ander, maar uiteindelijk vindt men bij Kafka alle aanwijzingen terug. Dat er sprake is van een ernstige neurotische stoornis is een open deur intrappen. Al hebben enkele auteurs het onmogelijke willen doen om hem vrij te pleiten van de 'smet' van neurotisch zijn; er twijfelt geen zinnig mens, die kennis van zaken heeft en recht van spreken, aan het feit dat Kafka aan een zeer ernstige vorm van neurose heeft geleden. Aan welke vorm dan wel? Zonder enige twijfel aan een narcistische vorm van neurose, maar de kwestie is gecompliceerder: Opgenomen in deze narcistische neurose is een syndroom, dat meestentijds als zelfstandige stoornis optreedt, namelijk anorexia nervosa" (blz.107). Dan volgt weer een hele psychiatrische toelichting over de neurose, het narcisme en de anorexia nervosa of magerzucht, die soms met boulemisme (wraatzucht) gepaard gaat. Verbeek vindt materiaal naar zijn gading in allerlei verhalen van Kafka waarin het eten of het hongeren een niet te onderschatten rol speelt — men denke maar aan de *Onderzoekingen van een hond* of aan de *Hongerkunstenaar*. Er zijn echter ook de vele verwijzingen naar eten, eetgewoonten en diëten in Kafka's brieven en dagboekantekeningen — beschouwingen die de Praagse auteur dan aan allerlei hypochondrische overwegingen over zijn vermoeidheid, gezondheid en hygiëne koppelt. Kafka zal inderdaad wel een lastig heerschap zijn geweest om mee te leven. Maar als ik Verbeeks bedenkingen lees, vraag ik mij toch altijd af of de Kafka-lezer niet een radicale

scheiding moet maken tussen wat de auteur van de boeken en novellen in de ogen van de psychiater zou zijn (en waartoe hij medisch gereduceerd wordt) en wat Kafka zo meesterlijk heeft uitgebeeld. Kafka's gezeur over eten en vasten is totaal iets anders als wat de hongerkunstenaar verricht. Maar Verbeek houdt niet van de mythisch-religieuze interpretaties die hermeneuten, zoals Max Brod of Kurt Weinberg overigens met veel eruditie en overtuigingskracht hebben geschreven. Hij beschuldigt Kafka er eerder van dat hij — vanzelfsprekend in een narcistische mystificatiedrang (blz.138) — de diepzinnige duidingen zou hebben uitgelokt. Vandaar dat hij van mythen en sagen gebruik maakt om zijn narcistische doeleinden te bevredigen. Over de uiteindelijke betekenis heeft Verbeek niet veel twijfels: "Bij het lezen van Kafka's werk zijn we gewaarschuwd, namelijk om al te gemakkelijk allegorieën, symbolieken, paradoxen en parabels bij Kafka aan te nemen. Om beelden gaat het, een cavalcade van beelden, die hij presenteert in een verband dat moeilijk te achterhalen is, omdat hij zelf maar zeer ten dele het verband zag, en hierdoor zeer moeilijk te interpreteren betreffende de inhaerente motivering" (blz.220).

Het schrijverschap van Kafka, waaraan het vierde hoofdstuk is gewijd, ziet Verbeek dus volledig in het kader van de neurotische persoonlijkheid van de auteur van *Het proces*: "...hij schreef uiterst subjectief, op zichzelf betrokken proza, waarbij hij aan mythen een methodiek ontleende om menselijke kracht en onmacht, om noodlot en overmacht tot uitdrukking te brengen, die in de grond zonder meer kunstzinnige weerspiegelingen en echo's waren van zijn persoonlijke neurotische problematiek, waarvoor hij geen oplossing kon vinden" (blz.228). Hiermee kennen we het standpunt van Verbeek over Kafka's schrijverschap en al heeft hij het in honderdvijftig dichtbedrukte bladzijden nog over alle periodes in het oeuvre van Kafka, steeds komt dit reductionisme ("Kafka's uiterste subjectivisme, individualisme en egocentriciteit") als een stoplap te voorschijn. Dat werkt eigenlijk wel ergerlijk in een vrij lijvig boek waaraan de auteur onnoemelijk veel moet hebben gewerkt. Was de inspanning niet meer waard? Wie met een wat sceptisch oog de beroemde *Brief aan de Vader* leest en daarbij even een psychologische bril opzet, weet al vlug wat voor iemand Kafka als psychologische persoonlijkheid is. *So what?* Dit is niet het interessantste aan de Kafka-Forschung. Maar Verbeek heeft kennelijk genoeg — en daarin nooit genoeg — aan de psychiatrische fixatie. Hij maakt van Kafka een volslagen onsympathieke patiënt en beoordeelt hem met een ongehoorde arrogantie — zoals Verbeek destijds Sigmund Freud op de psychoanalytische divan spijkerde in een consultatiekamer die op Kafka's Strafkolonie gelijkt (zie: *De man met de glazen hoed. Over de dromen van Sigmund Freud*. Nijkerk. Callenbach, 1973). Komt er hier en daar toch een waardering voor het grote kunstenaarschap van Kafka, dan volgt even later een uitdrukkelijk of een impliciet misprijzen van de patiënt Kafka — de man die in het cabinet van Verbeek procesmatig gedagvaard werd. Bij het lezen van dit boek dacht ik meer dan eens aan de eerste zin van *Het proces*, die ik hier nu parafraseer: "Iemand moest Franz Kafka belasterd hebben, want zonder dat hij iets kwaads had gedaan, werd hij op een morgen gearresteerd en naar de consultatiekamer van Dr. Verbeek gebracht".

Ernst Verbeek heeft van en over Kafka bergen materiaal verzameld en de Kafka-specialist, die wat abstractie kan maken van het psychiatrisch gedoe, zal ook interessante gegevens en suggesties vinden, zoals opmerkingen over de humor of beschouwingen over het mythische, of de aandacht voor het onderscheid in 'du'-en 'Sie'-gebruik; ook zal hij veel nuttige informatie in de vijftientwintig bladzijden bibliografie vinden. Men kan niet betwisten dat Verbeek Kafka gelezen en herlezen heeft; hij heeft hem echter — helaas — karkajans behandeld in een psychiatrische kliniek.

Jacques DE VISSCHER